

беззаперечно постають перспективами подальших досліджень. Також, в якості подальших перспективних досліджень варто зауважити на аналіз існуючої соціально-політичної моделі безпеки підприємництва у вітчизняному суспільстві, що сформувалась за умов непродуктивного формування демократичних інститутів та затягнутого відмирання елементів тоталітарного ладу.

Література:

1. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – М.: Центрком, 1996. – 672 с.
2. Бжезинский Зб. Тоталитарная диктатура и автократия / Бжезинский Зб., Фридрих К. – М.: История и политика, 2007. – 438 с.
3. Вятр Е. Трансформация тоталитарных и авторитарных режимов в современные демократии / Е. Вятр // Лекции по политологии: В 2 т. – Таллинн, 1991. – Т. 1. – С. 73-83.
4. Джилас М. Лицо тоталитаризма [Електронний ресурс] / Милован Джилас. — М.: Новости, 1992. – Режим доступа: http://krotov.info/lib_sec/05_d/zhil/as_00.htm
5. Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. Монографія. [Електронний ресурс] / Я. Жаліло. – К.: НІСД, 2003.- 368 с. – Режим доступа: <http://www.info-library.com.ua/books-text-1485.html>
6. Розумюк В.М. Тоталітарна держава: еволюція політичних режимів у міжнародному контексті: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец.: 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / В.М. Розумюк. – К., 2001. – 17 с.
7. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки) [Електронний ресурс] / Шляхтун П.П. – К.: Либідь, 2002.- 576 с. – Режим доступа: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1964.html>
8. Юрій М.Ф. Політологія: підручник [Електронний ресурс] / М.Ф. Юрій. – Режим доступа: http://www.ebk.net.ua/Book/political_science/uriy_politologiya/part3/702.htm.

*Семенець-Орлова Інна Андріївна,
аспірантка кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

УДК 323.364.42/.44

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗДІЙСНЕННЯ АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено проблему визначення критеріїв аналізу результативності сімейної політики як окремого політичного напрямку державного управління.

Ключові слова: сімейна політика, критерії аналізу сімейної політики.

Исследовано проблему определения критериев анализа результативности семейной политики как отдельного политического направления в системе государственного управления.

Ключевые слова: семейная политика, критерии анализа семейной политики.

The problem of defining criteria for analyzing the effectiveness of family policy as a separate policy in public administration has been investigated in this article.

Keywords: family policy, criteria of analysis of family policy.

Беручи до уваги різноманітність інституціональних, культурних і політичних контекстів у розвинених країнах, необхідним постає дослідження різних механізмів, що можуть впливати на ефективність державної сімейної політики. На сучасному етапі у світовій та вітчизняній науковій літературі питання про чітко детерміновані критерії, за якими дається оцінка ефективності системи підтримки сімей досі є невирішеним і відкритим [10, р. 14]. Водночас, дана проблема була предметом дослідницько-пошукової роботи А.Вишневського, Г.Беккера, О.Кайлової,

Ш.Камерман, С.Ничипоренко, Л.Хантрайз, Ш.Циммерман, Ж.Чернової. Завдання даного дослідження – проаналізувати окремі підходи до аналізу ефективності сімейної політики без здійснення спроб об'єднання останніх в універсальну методологічну систему. Запропоновані у ході дослідження підходи до детермінації критеріїв оцінки сімейної політики значною мірою носять схемний, умовний характер і представляють собою аналітичний інструментарій для спроби порівняльного аналізу систем державної підтримки сімей різних країн. Відсутність аргументованих досліджень на тему аналізу ефективності заходів підтримки сім'ї відкриває значні перспективи для подальших наукових розвідок щодо розробки чітких однозначних універсальних критеріїв для комплексного аналізу результативності сімейної політики.

У контексті дискусій стосовно аналізу сімейної політики наявна надзвичайна плюралістичність політичних та соціально-економічних позицій. Численні думки різних дослідників узагальнила Дж.Міллар. Дослідниця виокремлює систему наукових поглядів так званих сімейних реакціонерів (family reactionaries), сімейних прагматиків (family pragmatics) та сімейних лібертаріанців – прихильників «вільної сім'ї» (family libertarians) [4, с. 178].

Сімейні реакціонери вважають, що на даному етапі сім'я розпадається [4, с. 179]. На їхню думку, сімейна політика буде ефективна тоді, коли спрямовуватиметься, в першу чергу, на підтримку шлюбу і традиційних гендерних ролей чоловіка і жінки. Сімейні прагматики вважають, що трансформація сім'ї є частиною більш загальної тенденції, розвиток якої визначено необоротним. Ефективна сімейна політика повинна бути направлена на те, щоб чоловіки та жінки мали рівні можливості працювати, виконувати батьківські функції, бути годувальниками в сім'ї. В основі такої політики лежать заходи, які сприяють поєднанню виконання професійних та сімейних обов'язків. Ці питання визначені актуальними на політичному порядку денному в Європейському Союзі, і з кожним роком виробники сімейної політики ЄС приділяють цій проблемі більше політичної уваги та збільшують масштаби її наукового аналізу. Сімейні лібертаріанці позитивно сприймають трансформації сім'ї і вважають їх ознакою зростаючої свободи і незалежності людей у виборі способу життя. Дану концепцію майже завжди пов'язують з фемінізмом [4, с. 178].

На сучасному етапі, у тривалих наукових дискусіях про ефективну сімейну політику було з'ясовано, що позитивні зміни у динаміці демографічних показників не знаходяться у прямій залежності від заходів сімейної політики [1, с. 66], а є результатом симбіозу багатьох чинників; державна опіка сімей тут виступає лише одним із багатьох факторів впливу на репродуктивні установки. Пріоритетом виробників сімейної політики є заохочення деяких типів сімейних структур, перешкоджання співмешканню, розлученню, позашлюбному народженню дітей. Перераховані явища у багатьох національних системах сімейної політики визначено негативними, оскільки вони створюють додаткове навантаження на функціональну активність соціальної держави, у якій дана сімейна політика реалізується за механізмами конкретної моделі.

Наукові дослідження XXI ст. доводять, що щедрі соціальні допомоги зруйнували традиційні сімейні цінності і посприяли поширенню нетрадиційних форм сімей; останнє принесло додаткове бюджетне навантаження у напрямку гарантування соціальної безпеки [9, р. 4].

Загалом, зв'язок між сімейною політикою держави і репродуктивною поведінкою людини є надзвичайно складним. Він, окрім соціальних допомог, включає ще й норми, традиції, особистісні установки, моральні переконання, індивідуальні табу і заборони. Тому, достатньо важко здійснити оцінку впливу системи державної підтримки на сімейний розвиток в ізоляції від інших факторів.

На думку О.Кайлової, у 70-х роках XX ст. рішення про народження дитини в Європі раціоналізувалося під впливом бурхливого розвитку ринкових відносин [2, с. 75]. Батьки перед тим, як зважитись поповнити свою діадну або тріадну сім'ю ще одним членом, спочатку порівнювали затрати і прибутки від наявності дітей із своїм прибутком, і потенційним кар'єрним ростом, якщо дитина не народиться. За теорією раціонального вибору в неокласичній економічній концепції людина зводиться до економічного, споживаючого суб'єкта, який гедоністично прагне максимізувати споживання в умовах обмеженості ресурсів. Таким чином, рішення мати дитину – це економічно раціональне рішення – вияв максимізації користі від поповнення своєї сім'ї ще одним членом чи функція економічної вартості і вигод від дітей в умовах обмеженості доходу. На

думку Г.Беккера, подібна раціональна модель вибору, яка панувала з 70-х рр. ХХ ст. і до кінця ХХ ст. в Європі, передбачала, що будь-яке скорочення вартості дітей (наприклад, в результаті виплат допомог) або будь-якого збільшення доходу (в результаті зниження податкових сплат) припускає збільшення попиту на дітей і збільшення народжуваності [6, р. 72]. Отже, будь-яке збільшення в доходи, як і очікувалося, призводило або до більшого числа дітей, або до «високої якості» дітей. До кінця ХХ ст. все більше батьків починають обирати другий варіант, тобто віддають перевагу не кількості, а якості виховання, здоров'я, освіти, матеріального забезпечення дітей. Адже забезпечення «якості дитини» потребує набагато менше часу, ціна якого в умовах панування вільного ринку починає зростати. Поряд з тим, сучасні наукові дискусії навколо виправданості забезпечення «якості, а не кількості дітей» неоднозначні.

Проаналізована вище неокласична теорія, на думку Г.Беккера, обов'язково мала містити в основі таку тезу: особа має бути наділена повною інформацією стосовно витрат і доходів від різних можливих альтернатив [6, р. 35]. Сучасні варіанти раціональної теорії вибору зменшили вимогу «повної інформативності», і сформулювали вимогу ситуативного вибору на основі інформації, доступної особі на етапі прийняття рішення про реалізацію репродуктивних установок. Отже, рішення народити дитину починає сприйматися із обставин точного раціоналізму. На даному етапі у хід процесу вибору «народжувати чи ні» вкраплюються ірраціональні моменти: обмірковування людиною власних життєвих обставин, сприйняття перспектив від інших життєвих альтернатив. Хоча, на думку Дж.Голдфорпа, це теж раціонально, адже рішення є раціональним «просто якщо воно «адекватне» цілям учасника і даній ситуації» [8, р. 124]. Таким чином, на початку ХХІ ст. неокласична теорія раціонального вибору трансформувалась під впливом більш сучасних теорій і почала враховувати ірраціональні моменти, зокрема те, що народження дитини може принести неекономічний дохід. У такій призмі вибору сімейна допомога ще може впливати на демографічну поведінку індивідів, але її потенційна дія вже не є результатом порівняння між вартістю дітей і матеріальною цінністю сімейної допомоги. Економічні чинники мають властивість підкорюватися неекономічним або паритетно взаємовпливати на них, а також на норми соціальної поведінки, перетворені в рамках конкретної ситуації. У результаті, з'являється більш комплексна і рухома модель оцінки ефективності сімейної політики, яка ставить наголос не на об'ємі бюджетних витрат на сімейну підтримку, а на співвіднесенні пріоритетів сімейної політики із нормами та переконаннями, характерними для конкретного суспільства, що містяться у традиційних національних особливостях, сучасних стереотипах населення та витікають із особливостей релігійності окремої людини. Тобто, на нашу думку, одновимірний та двовимірний аналіз державного матеріального заохочення сімей не може дати цінні, точні результати без врахування всіх економічних і неекономічних стимулів у процесі повного, комплексного аналізу. Прикладом може слугувати зіставлення тенденцій і рівнів народжуваності в державах із різними системами підтримки сімей. У будь-якій класифікації сімейної політики Великобританія знаходиться серед країн з мінімальною підтримкою сім'ї (ліберальна модель сімейної політики). Проте, показники народжуваності у Великобританії (1,8) достатньо схожі з французькими (1,9) і є вище середнього коефіцієнту народжуваності (1,6) по Європі [5, с. 156]. Тобто, в даному випадку, чинники, не пов'язані з державною підтримкою сімей, забезпечують високий рівень народжуваності в Великобританії. Цей приклад закликає до обережності при використанні національних відмінностей у показниках фертильності в ролі очевидних доказів ефективності сімейної політики. У такій дискусії знову актуалізується важливість аналізу неекономічних (моральних, релігійних, традиційних, національних, суспільно прийнятних / суспільно неприйнятних) чинників на результативність цільових заходів державної підтримки сімей.

О.Кайлова наводить цікаві статистичні дані стосовно росту фертильності у європейських країнах: у випадку виконання державою абсолютно всіх висунених вимог респондентів народжуваність збільшилася б лише приблизно на 0,1-0,2 дитини на одну жінку (тобто зреагувала б одна сім'я з двадцяти) [2, с. 83]. На основі новітніх досліджень, ми можемо констатувати лише про незначний вплив сімейної допомоги на ріст рівня народжуваності у певній країні. Дослідники, які займалися аналізом вікових показників народжуваності, стверджують, що пронаталістські

заходи сучасної сімейної політики впливають швидше на час народження, ніж на загальне число дітей в сім'ї.

Отже, на даному етапі неможливо є оцінка державного матеріального заохочення сімей як чіткого критерію ефективності сімейної політики поза комплексним аналізом факторів матеріальних допомог із багатьма іншими неекономічними чинниками. На нашу думку, існує чітка залежність репродуктивної поведінки особи від рівня і характеру культури конкретного соціуму, суспільних догм, стереопитів, моди, шаблонів поведінки населення. Це, однак, не свідчить про те, що оцінити дію державного матеріального стимулювання сімейного розвитку неможливо. Поряд з цим, слід мати на увазі те, що проаналізовані заходи сімейної політики мають на меті не лише впливати на ріст показників народжуваності, а, окрім цього, ще й збільшити сімейний добробут та сприяти хорошему психологічному, моральному «самопочуттю» сімей як базової ланки суспільства.

У ході дослідження з'ясовано, що в даний час спостерігається позитивний зв'язок між народжуваністю, ростом сімейного достатку та, загалом, ступенем сімейного розвитку й такими індикаторами нововведень у сімейну політику, як підвищення зайнятості жінок, сприяння у наданні гнучких робочих графіків для жінок і чоловіків з малолітніми дітьми, стимулювання подолання гендерної асиметрії у розподілі та виконанні домашніх обов'язків та у процесі виховання дітей, заохочення ініціатив щодо самозабезпечення кожної сім'ї.

На нашу думку, у ході аналізу ефективності кінцевих результатів заходів підтримки сім'ї, до уваги слід прийняти широкий ряд факторів (див. Схема 1).

Таким чином, зміст результативності сімейної політики полягає в тому, щоб гарантувати для сім'ї відсутність ризиків, спонукати сім'ї взяти на себе довгострокові зобов'язання – народження та виховання дітей. Тому, необхідною умовою для цього постає стабільність політики та безперервна, тривала підтримка сімей.

Схема 1

Орієнтовна схема для розгорненого аналізу моделі сімейної політики (авторське бачення)

I. Передумови формування сучасної сімейної політики:

1. демографічна історія та історія сімейного розвитку країни;
2. національні ментальні стереотипи щодо традиційного розуміння нормативної моделі сім'ї та моделі взаємовідносин «держава – сім'я», гендерні стереотипи;
3. історичний спадок системи підтримки сім'ї.

II. Базові соціально-демографічні показники країни, що зумовлюють контекст, у якому формується і реалізується сімейна політика:

1. показники демографічного розвитку сім'ї: а) коефіцієнт фертильності (середня кількість дітей, які могли бути народжені однією жінкою впродовж її життя, якщо вона прожила свої потенційно продуктивні роки відповідно до вікових показників фертильності у даному році) за регіонами; б) співвідношення коефіцієнту шлюбності до коефіцієнту розлучуваності за регіонами; в) кількість дітей-сиріт та соціальних сиріт; г) кількість випадків штучного переривання вагітності за регіонами; д) коефіцієнт позашлюбної народжуваності за регіонами; е) кількість неповних сімей за регіонами; є) смертність немовлят (співвідношення смертей дітей віком до одного року до кількості дітей народжених живими того ж року, помножене на 1000); ж) наявність активності у процесі формування альтернативних сімейних союзів та поширеність співжиттів;

2. середньомісячні загальні доходи на одного члена сім'ї;

3. рівень безробіття членів подружжя, де є діти (сімейних осіб) (показник, який визначається у відсотках як відношення кількості безробітних сімейних осіб до економічно активного населення з сімейними обов'язками);

4. рівень бідності сімей;

5. суспільна думка стосовно найбільш прийнятної моделі сімейного розвитку на даному етапі.

III. Інституалізація сімейної політики на рівні держави:

1. ідеологічні погляди на сімейну політику, що домінують у країні; позиція уряду стосовно втручання / невтручання у справи сім'ї;

2. наявність нормативні концепції сімейної політики;

3. політичні учасники, наявність системних заходів та програм сімейної політики;
4. урядова і адміністративна організація сімейної політики;
5. фінансування і витрати сімейної політики;
6. основні складові практичної реалізації сімейної політики: а) принципи надання сімейної допомоги: адресність або універсальність; б) превалювання прямої грошової підтримки чи непрямих заходів впливу (податкові пільги, бізнесові, кредитні заохочення, сприяння працевлаштуванню та надання надбавок до зарплати сімейним особам з дітьми, надання субсидій на оплату послуг, права пільгового отримання житла, гранти на освіту, спеціальні цільові позики за наявності дітей тощо); в) масштаби обслуговування сімейних потреб, ступінь участі держави у їх наданні; г) політика забезпечення гендерної рівності в процесі виховання дітей та планування сімейного розвитку (заходи допомоги жінкам у здійсненні їх подвійної ролі, надання батьківської відпустки чоловікам, всебічне заохочення жінок та чоловіків з дітьми до проявів активності на ринку праці); д) наявність дошкільних закладів у достатній кількості, їх економічна доступність, прийнятність для батьків за умовами перебування дітей та гнучкість у годинах роботи;
7. активність недержавних організацій та органів місцевого самоврядування у процесі здійснення сімейної політики;
8. вплив міжнародних організацій на визначення пріоритетів у сімейній політиці та відповідність національного законодавства міжнародним нормам та тенденціям розвитку сучасної сімейної політики.

IV. Потенційні критерії для оцінки ефективності моделі сімейної політики:

1. практичні результати впливу політики на сімейних розвиток: а) кількість дітей, охоплених дошкільними установами віком до 3 років та віком від 3 до 6 років; б) ступінь зайнятості жінок із малолітніми дітьми; в) рівень бідності дітей (питома вага домогосподарств з дітьми, у яких рівень споживання або доходів на 1 особу є нижчим від визначеної межі бідності); г) розмір витрат (фінансування) програм репродуктивного здоров'я, лікування безпліддя, охорони здоров'я немовлят (наприклад, кількість неонатальних центрів), ступінь охоплення програмами безкоштовного забезпечення харчуванням та ліками вагітних жінок і дітей до 3 років; д) показники здоров'я вагітних жінок; кількість консультативних сімейних пунктів (у сільських та міських регіонах); е) кількість зареєстрованих випадків сімейного насильства; є) житлове забезпечення сімей (окремо по молодим сім'ям); ж) ступінь зайнятості жінок з дітьми до 6 років, наявність / відсутність асиметрії у величині заробітної плати чоловіків та жінок з дітьми; з) якість і різноманіття споживання товарів і послуг у сім'ях з дітьми;
2. політика, направлена на підтримку батьківства: а) законодавче забезпечення можливості поділу батьківської відпустки (кожен із батьків може використовувати батьківську відпустку; обидва члени подружжя, де народилась дитина, можуть розділити батьківську відпустку; один з батьків, але не обидва разом можуть використовувати батьківську відпустку; не передбачається ніяких особливих умов для того, щоб чоловік міг скористатися правом взяти відпустку; б) умови надання батьківської відпустки, її оплачуваність;
3. сприйняття сімейної політики населенням (електоральні настрої та активність / пасивність поведінки); ступінь популярності у сімейних перспективах (програмах) (на основі бачення кількох фахівців).

Література:

1. Андрющенко Я.В. Влияние материальных условий жизни на рождаемость и проблемы демографической политики / Я.В.Андрющенко // Демографические исследования. — 2007. — № 6. — С. 56—68.
2. Кайлова О.В. Семейная политика в странах Европейского Союза (социально демографические аспекты): дис. кандидата экон. наук : 08.00.05 / Кайлова Ольга Вячеславовна. — М., 2004. — 20с.
3. Крімер Б.О. До питання про чинники дітородної активності населення / Б.О. Крімер // Демографія та соціальна економіка. — 2010. — № 1(13). — С. 149—157.
4. Саралиева З.Х. Учебный курс «Семья – клиент социальной работы» / З.Х.Саралиева. — Н. Новгород : ННГУ, 2003. — 286 с.

5. Семенець-Орлова І. Моделі сімейної політики в світі: оцінка в контексті аналізу рівня народжуваності та деяких інших статистичних даних / І.Семенець-Орлова // Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. — Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. — Вип. 3. — К., 2010. — С. 154—161.
6. Becker G.S. A Treatise on the Family / Gary Stanley Becker. — Cambridge, London: Harvard University Press, 1991. — 380 p.
7. Becker G.S. On the Interaction between the Quantity and Quality of Children / G.S.Becker, H.G.Lewis // The Journal of Political Economy. — 1973. — №81. — P. 279—288.
8. Carlfred B. Broderich Marriage and the Family Perspectives / B.Carlfred. — Minneapolis, 1970. — 13p.
9. Coleman D. Reproduction and Survival in an Unknown World: What Drives Today's Industrial Populations and to What Future? / D.Coleman // People and Place. — 2000. — №8. — P. 2—6.
10. Hantrais L. Policy Review of Family and Welfare Research for the European Commission / Linda Hantrais. — Brussels, European Commission, 2003. — 64 p.
11. Kollmann G. Social Security Reform [Internet Resource] / G.Kollmann, D.Nuschler // Almanac of Policy Issues. — 2002. — October. — Mode to access : http://www.policyalmanac.org/social_welfare.
12. Macdonald P. The toolbox of public policies to impact on fertility [Internet Resource] / Peter Macdonald // Australian Demographic and Social Research Institute. — A global view. — Mode to access : <http://dspace.anu.edu.au/bitstream/1885/41446/2/sevilleMcD1.pdf>.

*Дубровський Руслан Володимирович,
аспірант кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

УДК327:33 (477)

НОВА ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА РОСІЇ У XXI СТОЛІТТІ: КОНЦЕПЦІЯ «ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ІМПЕРІЇ» ТА РІВНІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню процесу формування нової енергетичної політики Російської Федерації у XXI столітті, а також причин, засобів та майбутніх наслідків реалізації концепції «енергетичної імперії» на загальносвітовому, пострадянському та внутрішньодержавному рівнях.

Ключові слова: «нова енергетична доктрина», «енергетична імперія», «неоєвразійський ревізіонізм», «енергоресурси», «heartland».

Статья посвящена исследованию процесса формирования новой энергетической политики Российской Федерации в XXI веке, а также причин, средств и будущих последствий реализации концепции «энергетической империи» на общемировом, постсоветском и внутригосударственном уровнях.

Ключевые слова: «новая энергетическая доктрина», «энергетическая империя», «неоевразийская ревизионизм», «энергоресурсы», «heartland».

The article investigates the process of forming a new energy policy of Russia in the XXI century, as well as causes, consequences and future of the concept of "energy empire" at the global, post-Soviet and domestic levels.

Key words: «A new energy policy», «Energy Empire», «neo-euroasism revisionism», «energetic resources», «heartland».

На початку XXI століття нові геополітичні та економічні реалії привели правлячу російську еліту до розуміння необхідності кардинальної трансформації засобів і методів, але й політико-ідеологічних основ зовнішньої політики. Суттєві втрати геополітичного впливу на пострадянському просторі та активне розширення Північноатлантичного Альянсу на Схід, а також внутрішній негативний ефект отриманий Росією від розвитку ліберальної економічної